

ТЕОРІЯ ФОЛЬКЛОРУ

УДК 39(=161.2)-052:801.81»18/19»:303.62

Колективний інформатор: переваги та недоліки інтерв'ю народознавця

Михайло ГЛУШКО

Доктор історичних наук,
професор кафедри етнології
Львівського національного університету імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1
E-mail: journal.mif@gmail.com

Досліджено специфіку співпраці українських фольклористів та етнографів із носіями традиційної культури залежно від їх кількості, з'ясовано причини її особливості опитування лише одного інформатора в ХІХ – першій половині ХХ ст., простежено історію записів фольклорних та етнографічних матеріалів від двох-трьох і більшої кількості репрезентантів етнічної інформації. Йдеться також про власний досвід праці автора статті з різними колективами інформаторів під час стаціонарних та експедиційних польових досліджень, переваги і недоліки інтерв'ю в декількох старожилів одночасно залежно від ділянки народної культури, яку вивчають. Висловлено рекомендації щодо ефективної співпраці з носіями етнокультурної інформації в сучасних умовах.

Ключові слова: фольклористика, етнографія, польові дослідження, репрезентанти інформації (індивідуальні й колективні), традиційна культура та побут.

Усі народознавці без винятку (етнографи, фольклористи, дослідники народного мистецтва), а також представники суміжних галузей наукових знань (діалектологи, соціологи та ін.), мріють про “ідеального” респондента усної інформації. Справді, бо лише за його наявності можна сподіватися на запис тих відомостей, без яких успішне вирішення дослідницьких завдань є малоімовірним.

Пошуку знаючого інформатора та продуктивної праці з ним велику увагу приділяли, мабуть, уже в період зародження етнографії як самостійної науки. Інакше записи етнографічних і фольклорних матеріалів, наприклад, М. Максимовича або представників “Руської трійці” (передусім І. Вагилевича та Я. Головацького) були б, очевидно, значно скромніші.

Особливо вимогливо до вибору репрезентантів етнічної культури ставилися члени Наукового товариства імені Шевченка у Львові. У різних засадничих документах (програмах, інструкціях, відозвах) найдавнішої української наукової установи неодноразово порушували питання: як і від кого записувати. Так, у відозві “В справі збирання етнографічних матеріалів” від 1901 р. І. Франко та В. Гнатюк наголошували, що “оповідача треба поучити перед записуванем, щоби говорив поволи і виразно, а потім записувати кожне слово, чи стиль видаєть ся кому нерівним, уриваним, чи ні. Диялектичні властивости говору належить усюди заховувати [,] а не зміняти їх на літературну мову...” [19, с. 17].

У відомій праці програмно-методичного характеру “Українська народна словесність” В. Гнатюк торкнувся цієї проблеми ще докладніше: “...По приході до

хати, по привитанню і звичайних чемностях (дослідник. – М. Г.) повинен розпочати розмову, відповідну до обставин, та поволі звести її на ціль приходу. Опісля може відчитати присутнім одну-дві казки або кілька пісень та пояснити, на що такі річі треба записувати. Коли між присутніми знайдуться оповідачі або співаки, повинен попросити оповісти щось або заспівати на пробу. Не кождий оповідач потрапить добре оповідати під диктаг; одні оповідають добре, а диктуючи, подають лише конспект оповідання, а не цілість; другі, диктуючи, забувають, що сказали, а що ще мають сказати, тому безнастанно баламутять; інші не годні диктувати і т. д. Треба[,] отже[,] вибирати все доброго оповідача, з гарним стилем, і навчити його диктувати оповідання по кілька слів так, як учитель диктує в школі дітям задачу. [...]. При диктагі належить записувати кожде слово, не пропускаючи нічого, хоч би було[,] напр[имір,] щось сороміцьке. Треба держати ся приповідки, що слова з пісні не викидають. Пісню з правила повинен співак проспівати [...]. Хто годен записувати мельодії, повинен се зробити, а при обрядових піснях повинен записати ще й обряд [...]. Місцеві говори та всякі діалектичні відміни належить заховувати всюди вірно, правопись не потребує бути спеціальна, лиш загально в нас прийнята. В описовій етнографії та при записуванні вірувань і народніх ліків можна уживати звичайної літературної мови, а не місцевого говору” [8, с. 20–21].

Процитовані рядки є цілковито актуальні і для сучасного етнографа (фольклориста, мистецтвознавця тощо), хоча написані вони майже століття тому. А все через те, що узагальнюють багатющий досвід збирацької роботи і самого автора (В. Гнатюка), й інших членів Етнографічної комісії НТШ у Львові. За аналізом І. Франка, когорта збирачів нового типу сформувалась у 90-х роках XIX ст. [18, с. 240–241]. Її представники (В. Гнатюк, В. Шухевич, М. Зубрицький, О. Роздольський, І. Колесса та ін.) строго дотримувалися наукових підходів фіксації етнографічних і фольклорних матеріалів: записи робили стенографічно, матеріал записували від найкращих оповідачів, про найцікавіших із них подавали докладні відомості, досліджувані реалії ілюстрували замальовками та світлинами тощо. Не будемо аналізувати аспекти збирацької роботи наших попередників більш докладно, позаяк народознавці незалежної України вже неодноразово їх торкалися.

Щоправда, є один малопомітний нюанс, який поки що випав з поля зору сучасних етнографів і фольклористів. Ідеться про кількість інформаторів, із якою доводилося працювати дослідникам наприкінці XIX – на початку XX ст. Сказане стосується і пізнішого хронологічного періоду – до 80-х років XX ст. включно. На перший погляд, зазначене питання є другорядним чи навіть таким, що не заслуговує окремої уваги. Насправді ж, зважаючи, з одного боку, на розвиток етнологічних і фольклористичних знань упродовж XX–XXI ст., а з іншого – на соціально-економічний, суспільно-політичний, технологічно-інформаційний та інші види прогресу, що впливали на продуктивність науково-пошукової роботи народознавця в минулому (і впливають на нього й досі), виокремлення цього питання є цілком доречним і на часі. Його розгляд почнемо з аналізу ситуації столітньої давнини.

Перечитуючи програмно-засадничі праці членів НТШ кінця XIX – перших десятиліть XX ст., можна зауважити, що йдеться в них передусім про працю з одним репрезентантом усної інформації. Процитовані раніше рядки з програмно-методичних вказівок І. Франка та В. Гнатюка засвідчують це безпосередньо. Перегляд десятків томів “Етнографічного збірника” переконують у сказаному ще більше. Наприклад, у п’ятнадцятому томі цього серійного видання зусиллями В. Гнатюка опубліковано 400 зразків народної демонології, які записали 11 народознавців: В. Гнатюк – 196 оповідань, Остап Дерев’янка – 94, Андрій Веретельник – 53, Володимир Левинський – 33, Лука Гарматій – 7, Василь Равлюк – 7, Н. Левицька – 6, В. Горнацький, Є. Бохенська, Н. Козловський і Маркевич – по одному оповіданню [7, с. [III]]. У науковому паспорті, що супроводжує кожний народний твір, фігурує лише один оповідач як носій етнічної культури.

Це саме властиве їй для тогочасних записів етнографічних матеріалів. Так, відомості про народний календар бойків із Мшанця та сусідніх сіл (Бандрова, Бистрова, Вислока Долішнього, Галівки та ін.) Старосамбірського повіту Галицького намісництва (нині більшість із них входять до Старосамбірського р-ну Львівської обл.) М. Зубрицький зафіксував майже від двох десятків жителів, але всі вони зазначені як самостійні оповідачі різних за характером етнографічних матеріалів [докладніше див.: 12].

Із практики також відомо, що в багатьох народознавців НТШ у Львові були улюблені інформатори. Найчастіше їхніми прихильними співбесідниками ставали ті селяни, які володіли цікавими етнографічними відомостями та значною кількістю фольклорних творів, добре розуміли цінність і престижність своїх знань та вміли майстерно їх передавати тощо. Імена цих оповідачів збереглися, позаяк значаться в тогочасних виданнях НТШ – в “Етнографічному збірнику” та “Матеріялах до українсько-руської етнології” (з 1909 р. – “Матеріяли до української етнології”; у 1929 р. – “Матеріяли до етнології й антропології”). Скажімо, із М. Зубрицьким найчастіше ділилися народознавчими знаннями Настуня Кільканина, Іван Андрусик, Гриць Терлецький-Олішак, Гриць Грицаків, Яцько Сухий (усі з Мшанця) [встановлено за: 11, с. 138–162, 268–287]. У В. Гнатюка улюбленими оповідачами були Тимко Гринюк (с. Пужники, нині Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.) і Гриць Терлецький-Олішак (с. Мшанець), а в О. Роздольського – Юрко Соколовський, Микола Кравіцький, Гнат Романів (усі зі с. Берлини, нині Бродівського р-ну Львівської обл.), Кароль Мазурчик (с. Плетеничі, нині Перемишлянського р-ну Львівської обл.) та ін. [17, с. 183].

Описана ситуація була типовим явищем для польових народознавчих досліджень радянського періоду. Щоправда, відомості про інформаторів подавали лише фольклористи, зокрема у збірниках усної народної словесності, натомість етнографи та мистецтвознавці цілковито нехтували цим важливим компонентом оформлення наукового апарату (задля справедливості треба відзначити, що в аналітично-узагальнювальних і теоретичних фольклористичних дослідженнях прізвища конкретних інформаторів як репрезентантів традиційної етнічної культури також відсутні). Наприклад, усі довершені зразки народної белетристики (спогади-бувальщини, новели, побутові притчі, фацеції, сценки тощо), які записали знавці української народної прози в повоєнний період й опублікували 1983 р. в академічному збірнику “Народні оповідання” [15, с. 475–493 (примітки)], мають лише по одному “автору”, тобто записано з уст однієї людини. За окремими винятками, таке ж характерне для більшості зафіксованих у 40–80-х роках ХХ ст. зразків пісенного фольклору.

На відміну від народних прозових творів, деякі пісні могли виконувати два співаки і більша їх кількість. Особисто такі записи вперше ми зробили в 1979 р. під час етнографічно-фольклористичної експедиції у Дрогобицькому районі Львівської області. Зокрема, в с. Ровені одну з пісень проспівали нам Марія Богданівна Опанас (1962 р. н.) й Оксана Василівна Лихвар (1963 р. н.). У с. Новому Кропивнику співочий гурт об'єднав трьох жінок – Катерину Софронівну Дрозд (1908 р. н.), Анастасію Петрівну Свищ (1901 р. н.) і Тетяну Михайлівну Дуб (1934 р. н.). Плідною була праця з групою знавців народного фольклору в с. Довгому – з Іриною Степанівною Кілас (1944 р. н.), Оленою Михайлівною Кілас (1912 р. н.) та Софією Степанівною Нестор (1941 р. н.).

Назавжди закарбувались у нашій пам'яті перші спроби одночасної фіксації польових матеріалів від декількох репрезентантів етнічної культури всіма учасниками науково-пошукової мандрівки. Точніше, під час перебування у складі Бойківської етнографічно-фольклористичної експедиції в с. Ясені Рожнятівського району Івано-Франківської області (1980 р.) її керівник Григорій Дем'ян організував два сеанси запису народних пісень на магнітну стрічку п'ятьох магнітофонів одночасно від двох окремих сільських колективів – із восьми та шести осіб: відповідно від Ольги

Софронівни Гелетій (1939 р. н.), Анастасії Остапівни Годованець (1937 р. н.), Галини Федорівни Кос (1960 р. н.), Федора Пилиповича Коса (1930 р. н.), Марії Юрївни Магас (1963 р. н.), Олесі Юрївни Магас (1965 р. н.), Юстини Семенівни Магас (1939 р. н.), Ганни Максимівни Шолопак (1933 р. н.) та від Марії Яківни Гелетій (1934 р. н.), Юлії Якимівни Драч (1930 р. н.), Параски Пилипівни Петриляк (1930 р. н.), Анастасії Павлівни Параговської (1937 р. н.), Магдаліни Якимівни Федорак (1932 р. н.), Ольги Семенівни Хомин (1944 р. н.). Згодом три балади ("Ой попід гай зелененький", "Ой їхав козак на круту гору", "Ой учора ізвечора сталася новина") із записаних тоді народних творів були опубліковані у фольклорному збірнику "З гір Карпатських" [10, с. 433, 441, 444-445]. До речі, серед 332 українських пісень-балад, наявних у цьому виданні, лише дешиццю виконали гурти із двох-чотирьох співаків (поодинокі записи Г. Дем'яна, С. Мишанича, С. Грици та деяких інших фольклористів другої половини ХХ ст.) [10, с. 430-454 (примітки: № 25, 46, 51, 63 та ін.)].

Про працю з одним інформатором ідеться у більшості статей і матеріалів сучасних українських етнографів та фольклористів, опублікованих у першому томі збірника наукових студій із історії, теорії та методології польових досліджень "Поле" [16]. Інакше кажучи, більшість із них і досі визнає й дотримується методичних традицій, які народознавці започаткували ще наприкінці ХVІІІ - на початку ХХ ст.

Зауважмо: на відміну від нинішнього покоління дослідників, для них це був чи не єдино можливий спосіб збору джерел у польових умовах, зумовлений об'єктивним чинником - тогочасним рівнем технічних досягнень. Згадаймо: І. Франко та В. Гнатюк закликали фольклористів та етнографів "поучити перед записуванем" оповідача ("щоби говорив поволі і виразно") не лише через необхідність точної фіксації усної інформації (зі збереженням усіх діалектних і стилістичних особливостей - "слово в слово", "буква в букву"), а й тому, що тогочасні записи велися лише вручну - за допомогою чорнильної ручки або олівця. Інакше кажучи, через відсутність досконалішого приладдя тривалий історичний період фіксація польових народознавчих матеріалів була повільним, копітким, довготривалим і назагал малопродуктивним процесом. Очевидно, що за таких умов запис від двох і більшої кількості інформаторів теж не мав сенсу. Спорадично він практикувався і під час фіксації пісенних творів за допомогою фонографа. Так, мелодії, які записали в 1932 р. Філарет Колесса і Казимир Мошинський за допомогою цього пристрою, становили лише дешиццю всього зібраного тоді на теренах Полісся музичного матеріалу [докладніше див.: 14, с. 7, 15, 25, 55, 65 (№ 11с), 69 (№ 18), 71 (№ 20b), 79 (№ 35b) та ін.]. Кількість пісень, які виконали дуети на фонограф, зовсім незначна - 13 народних творів із 180 [підраховано за: 14, с. 89 (№ 48), 93 (№ 51b), 104 (№ 67), 116 (№ 85), 132 (№ 105), 134 (№ 107), 135 (№ 109a), 136 (№ 110), 138 (№ 112), 141 (№ 117), 149 (127b), 170 (№ 165), 174 (№ 173)]. Словом, збір польових матеріалів від гурту інформаторів став реальним явищем із винайденням і поширенням перших магнітофонів і диктофонів, тобто лише у другій половині ХХ ст.

Щоправда, ще наприкінці 70-х років репортерський касетний диктофон марки "Легенда" чи "Карпати" був великою рідкістю навіть у професійних фольклористів та етнографів України; у більшості випадків вони працювали з громіздкими "Маяками" чи "Снежетями", маса кожного з яких сягала понад 10 кг. Живилися ці магнітофони струмом від стаціонарної електромережі, у зв'язку з чим народознавці змушені були працювати у житловому приміщенні. І все ж, завдяки використанню новітніх технічних засобів, продуктивність праці дослідника в польових умовах стрімко зростає. Водночас змінилося його традиційне ставлення до фіксації матеріалів від двох і більшої кількості інформаторів одночасно, позаяк електромеханічні прилади дозволяли записувати на магнітний носій (стрічку чи касету) голоси всіх присутніх, зберігати їх упродовж тривалого періоду та згодом (після повернення з наукової мандрівки) відтворювати ці записи зі стенографічною точністю. Отож назріла потреба обговорити відповідне питання більш докладно.

Уперше це питання порушили в розділі “Праця з інформатором” навчально-го посібника “Методика польового етнографічного дослідження” (Львів, 2008). Зокрема, тут зазначено, що правила праці з двома-трьома та більшою кількістю інформаторів такі самі, як і з одним співрозмовником. “Хіба що під час знайомства та обґрунтування причин свого візиту звертають увагу на тих, котрі моторніші, швидше реагують на репліки чи монолог дослідника, виявляють більшу зацікавленість до гостя тощо. Розподіляючи “ролі” для ведення розмови, апелюють саме до такої людини, тобто призначають її “ведучим”. Якщо ж на відповідну роль претендують й інші присутні, не надають перевагу нікому, але під час опитування пильно стежать, щоб інформатори не перебували один одного, тим паче не сперечались за ким більше правди, тощо” [3, с. 122].

Стислі рядки процитованого містять, фактично, квінтесенцію нашого багатолітнього досвіду праці з різними за чисельністю колективами інформаторів під час експедиційних (маршрутних і кушових) науково-пошукових мандрівок. Але найбільш плідним із погляду апробації науково-методичних засад польового етнографічного дослідження загалом та окремих його критеріїв, правил, рекомендацій тощо, зокрема, вважаємо наше стаціонарне перебування в с. Дубрівці Баранівського району Житомирської області.

Як уже зазначалося раніше (в одному матеріалі, опублікованому в першому томі збірника наукових праць “Поле”) [4], за скеруванням Державної комісії з розподілу молодих спеціалістів у серпні 1978 р. ми обійняли посаду вчителя історії і суспільствознавства у місцевій десятирічці. Під час участі у двох історико-етнографічних експедиціях теренами бойківщини під керівництвом Г. Дем’яна (1979, 1980 рр.) набули досвід для самостійної польової науково-пошукової роботи, передусім у Дубрівці. Прискорив її стислий нарис Г. Дем’яна “Чарівний світ захоплень”, опублікований на шпальтах районної газети “Комуністичне слово” [9], в якому йшлося про наші народознавчі захоплення. Позитивна роль цієї (для нас цілковито несподіваної, хоча й приємної) публікації полягала також у тому, що значна частина шкільних колег дещо по-іншому почала оцінювати наше захоплення у вільний від роботи час¹. Не оминув уваги цей нарис і селян Дубрівки – потенційних інформаторів (у 70–80-х роках минулого століття районну газету виписували всі без винятку сільські жителі – за “рознарядкою” партійних і державних органів влади). Принаймні для багатьох із них стало зрозумілим, що займаємося справою, яка корисна та важлива також із погляду організації та проведення навчально-виховної роботи з учнівською молоддю місцевої школи.

Загалом у с. Дубрівці ми систематично працювали з двома окремими колективами інформаторів – із трьох і семи осіб. До першого гурту носіїв традиційної волинської культури належали Люба Антонівна Марчук (1918 р. н.), Ганна Яківна Лук’янчук (1918 р. н.) і Марія Кирилівна Шиманська (1922 р. н.); до другого сільського гурту – Ліда Мойсіївна Миколайчук (1927 р. н.), Ярина Наумівна Срібнюк (1922 р. н.), Євгенія Іванівна Максимович (1916 р. н.), Степанида Миколаївна Шульга (1921 р. н.), Марія Петрівна Карпенко (1914 р. н.), Ганна Дмитрівна Іванчук (1929 р. н.) та Ольга Мойсіївна Рожик (1929 р. н.). Крім того, для виконання декількох пісень разом збиралися Ганна Петрівна Невідома (1932 р. н.), Галина Матвіївна Драчук (1936 р. н.) і Надія Федорівна Рожок (1932 р. н.). “Промотором” першої групи співачок була Люба Марчук, другої – Ганна Іванчук, хоча на цю роль могли претендувати ще дві жінки – Ліда Миколайчук та Євгенія Максимович. Члени гуртів сходилися до по-

¹ Не є таємницею, що частина сільської інтелігенції, а також керівництво школи, сільської ради та місцевого колгоспу сприймали наше захоплення традиційною культурою з підозрою, а частина вважала його марною тратою часу, матеріальних ресурсів (коштів на придбання техніки, магнітофонних стрічок, поїздки і т. ін.), фізичних зусиль тощо.

мешкання або Люби Марчук, або Ліди Миколайчук. Згодом, займаючись народознавством професійно, ми зауважили, що домівка ініціативної, балакучої та знаючої людини часто є тим осередком, навколо якого гуртуються односельчани певного кутка чи сільської вулиці. Тому під час праці з декількома репрезентантами усної інформації ми зазвичай наділяли функціями “ведучого” саме його господарю чи господаря, що було майже безпомилковим вибором.

Зазначені колективи жінок суттєво різнилися природою походження, хоча кожний із них охоплював осіб одного сільського кутка. Зокрема, співочий гурт “на чолі” з Любою Марчук виник, фактично, за нашою ініціативою, коли постало питання про запис пісенного фольклору¹. Натомість співочий колектив під “керівництвом” Ганни Іванчук діяв задовго до нашого приїзду в Дубрівку – відтоді, як більшість його учасниць належала до однієї колгоспної ланки. Через це під час поїдки в поле та на зворотному шляху (повертаючись до дому) вони ніколи не розлучалися з народною піснею. Часто звучала вона і під час виконання сільськогосподарських робіт. Жінки віддавна також дружили сім’ями, відзначали у вузькому колі різні релігійні (в 70–80-х роках ХХ ст. у Дубрівці діяла єдина в Баранівському р-ні церква) і родинні свята тощо. Тому на нашу пропозицію збиратися разом бодай раз у тиждень задля того, щоб можна було записати весь пісенний репертуар у їхньому виконанні, жінки відгукнулися відразу, без жлдних вагань.

Нині, через тридцять із “хвостиком” років, можемо стверджувати, що це був найкращий у нашій науково-пошуковій роботі інформатор, причому колективний, а під час спілкування з його членами ми провели найцікавіші і найкорисніші дні, прожиті у волинському с. Дубрівці. Упродовж листопада 1981 – червня 1982 року гурт збирався разом десятки разів, переважно в суботу (інколи в неділю і навіть у робочі дні, особливо для запису весілля), і засиджувався далеко запівніч, коли всі інші мешканці села вже міцно спали. До кожної зустрічі учасниці готувалися заздалегідь: пригадували тексти народних пісень і послідовність виконання традиційних обрядів, відновлювали у своїй пам’яті призабуті рядки, а якщо не могли їх згадати, то вибиралися на “розвідку” до знаючих жінок інших сільських кутків тощо. Щоправда, згодом (через місяць-два) такі “розвідки” були й безуспішними, позаяк частина представниць кращої половини людства через звичайні жіночі задрощі не завжди хотіла ділитися своїми знаннями. Тоді доводилось вирушати в інший куток села – до оселі за іншою адресою, що теж позитивно вплинуло на результати нашої польової етнографічно-фольклористичної роботи. Наприклад, місцеву за походженням баладу “Смолдирівська волость, Дубровка село” (інші назви – “Новоград-Волинський, Дубровка село”, “А в нашій Дубровці та й весело жить”) записано аж три варіанти, причому в кожному з них наявні не лише різні строфи, а й частково інший сюжет народного твору. Інакше кажучи, на основі записів цієї пісні можна простежити процес виникнення і “шліфування” балади як жанру фольклорної лірики.

Непідкупна любов до народної пісні, довготривалі приятельські стосунки між членами гурту, їхня налаштованість на співпрацю з нами, невимущена атмосфера під час самих записів та інші чинники стали запорукою успішного збору скарбів народної словесності від цього співочого колективу. За приблизними підрахунками, репертуар гурту на чолі з Ганною Іванчук налічував щонайменше півтисячі пісень: календарних (колядок, щедрівок, веснянок, купальських, обжинкових), обрядово-сімейних (весільних, похоронних), соціально-побутових, ліричних та інших жанрів. Зокрема, обрядові дії дубрівського весілля супроводжували 242 пісні [1], що у два з половиною рази більше, ніж у відомому волинському весіллі з с. Куровзани Го-

¹ Від Люби Марчук записано також цікавий етнографічний матеріал про народну медицину, похоронну обрядовість та інші ділянки народної духовної культури мешканців Дубрівки.

щанської волості Острозького повіту Волинської губернії (нині Гоцанського р-ну Рівненської обл.) у записах Василя Кравченка [13]. До речі, курозванське весілля, на відміну від дубрівського, учений зафіксував лише від одного інформатора – селянина-солдата Луки Дмитровича Зиневича [13, с. 150]. Репертуар дубрівського співочого колективу становили також понад два десятки купальських пісень [2], по десятку веснянок, обжинкових пісень, зразків календарно-побутової поезії інших жанрів. На жаль, їхня значна частина, як і скарби народної культури, зібрані нами в інших історико-етнографічних районах України, через об'єктивні й суб'єктивні причини поки що недоступні широкому загалу (зберігаються в домашньому архіві автора записів).

Неординарність і неповторність описаного дубрівського співочого гурту полягала також у тому, що його члени були не лише носіями традиційної культури, успадкованої від своїх дідів і прадідів, а й намагалися збагатити її власними творами. Спершу таємницю привідкрила Ганна Іванчук, яка на одному із сеансів запропонувала записати авторську пісню. Зміст пісні відтворював особисте життя співачки – її велику тугу за чоловіком, якого втратила в молодому віці через підступну хворобу (був тяжко поранений на фронті Другої світової війни). Позаяк осиротіло ще троє малолітніх дітей, то життя стало для Ганни Дмитрівни справді великим випробуванням. Саме тоді (у хвилини відчаю) найбільше допомагала їй вижити народна пісня. З нею пані Ганна долала різні труднощі й негаразди повсякденного побуту та колгоспного “рабства”. Деяке полегшення настало лише тоді, коли до співачки “пристав” інший суджений – Петро. Разом із нею він виростив дітей, піклуючись ними як рідними, пропри те, що в хаті ніколи не забували ім'я кровного батька. Словом, авторська пісня Ганни Іванчук постала небезпідставно.

Ой дощ іде, ой дощ іде,
Хвилюється море,
– Прийди ж, милий, подивися,
Яке ж мені горе.
– Ой хоч прийду, хоч не прийду –
Гора не розважу,
Бо з тобою ж, моя мила,
Я спати не ляжу.
Ой є в тебе другий милий
Горе розважати,
Треба ж мені молодому
В тій землі лежати.
– Ніхто ж мене, мій миленький,
Так не пожаліє,
За тобою ж моє серце
Щодиньочка мліє.
Ой дощ іде, ой дощ іде,
Дощова калюжа.
Ой встань, милий, подивися,
Яка ж я недужа¹.

Через деякий час власну пісню “Закувала зозуленька в лісі на горісі” заспівала Степанида Шульга:

Закувала зозуленька в лісі на горісі.
Жінку треба шанувати як ластівку в стрісі. |2|

¹ Зап. 18 лютого 1982 р. у с. Дубрівка Баранівського району Житомирської області від Іванчук Ганни Дмитрівни, 1929 р. н.

Жінку треба шанувати ще й треба любити,
 Бо не буде кому вдома їстоньки варити. |2|
 Вона вдома усе робить, вона господиня,
 Звідки прийдеш – їсти найдеш в любую годину. |2|
 Ой з-за гори вітер віє, стиха повіває,
 Моя жінка робітниця, все часу не має. |2|
 Моя жінка робітниця, все часу не має,
 Встає рано, дітей будить, в школу вилажає¹. |2|

На моє принагідне запитання, відколи вона почала складати пісні, відразу зізналася: "... Недавно. Оце ходили, ходили сюди (до оселі Ліди Миколайчук на записи фольклору. – М. Г.) та й думаю: "Та й я що-небудь складу".

Але цілковитою для нас несподіванкою стали пісні, які склала Ганна Іванчук та Ярина Срібнюк на честь Лесі Українки. В одній з них ("На нашій рідній Україні") є такі рядки:

Маленька ще зовсім дівчина
 Писати вірші почала.
 Що знала, що вміла – душею
 Народу вона віддала².

Наші щотижневі зустрічі зумовили не лише потяг до самостійної творчості окремих членів співочого гурту на чолі з Ганною Іванчук, а й розкрили нові грані стосунків у їхніх родинях. Зокрема, на перші записи фольклору навідувалися також чоловіки деяких із них (хотіли подивитися на їхнє "безділля" та послухати спів). Але згодом жінки "заборонили" їм приходити, мотивуючи своє рішення тим, що кімната, в якій ми працювали, була загісною для десятка і більше людей. Чоловіки сприйняли "наказ" своїх суджених із належним розумінням. Що більше, зважаючи на відсутність господинь у вечірню пору, вони, фактично, перебрали на свої плечі хатні та господарські справи, передусім із догляду за домашньою живністю. Але один випадок особливо показовий і повчальний. Зокрема, Ольга Рожик, молодша сестра Ліди Мосійчук, саме тоді доглядала колгоспних телят. Годувала і поїла їх за графіком. До обов'язків доглядача худоби належало також вчасне прибирання приміщення колгоспної споруди. Словом, робота пані Ольги на фермі затягувалася значно довше, ніж починався наш вечірній сеанс запису фольклорних та етнографічних матеріалів. Зрозуміло, телятниця ніяк не могла пережити цю "несправедливість" і настирливо намагалася знайти вихід, щоби вчасно прилучатись до жіночого гурту. На допомогу прийшли подружки. Вони колективними зусиллями вмовили її чоловіка, іздового, який, власне, доставляв для колгоспної худоби корм, підміняти дружину-співачку на період записів. Треба відзначити, що згодом цей учинок чоловіка Ольги Рожик став предметом розмов у селі і навіть кепкувань над ним із боку деяких осіб сильної статі. Однак це не вплинуло на його попереднє рішення. Мабуть, і тому, що мав можливість безпосередньо спостерігати за процесом праці співочого гурту та добре знав атмосферу стосунків між його учасницями.

Під час регулярного спілкування зі співачками відчувалося, що вони змінюються на очах – і фізично, і психологічно, і морально. Зокрема, жіночки перестали нарікати на свої хвороби, які їм уже добряче докучали. На другий план відійшли їхні повсякденні побутові проблеми, тимчасові непорозуміння з дітьми й онуками

¹ Зап. 19 квітня 1982 р. у с. Дубрівка Баранівського району Житомирської області від Шульги Степаниди Миколаївни, 1921 р. н.

² Зап. 4 березня 1982 р. у с. Дубрівка Баранівського району Житомирської області від Іванчук Ганни Дмитрівни, 1929 р. н.

тощо. У перервах між записами в хаті завжди дзвінко лунали сміх і жарти, часто згадувалися різні цікаві історії й перипетії з особистого життя, особливо періоду дитячих літ і дівування. Неодноразово об'єктом їхньої уваги була моя особа. Особливо жваво обговорювалися кандидатури моїх можливих суджених – уродженок села. Багато разів посиденьки завершувалися колективною трапезою, до якої господині по черзі готували одну зі своїх улюблених страв.

Словом, неозброєним оком було помітно, що з піснею жінки відпочивають, передовсім душевно. І цього вони ніколи не приховували, неодноразово нагадуючи, що завдяки нам кожна з них переживає другу молодість. Із піснею вони не розлучилися і згодом, як ми попросилися з Дубрівкою назавжди (повернулися на рідну Львівщину). Спершу гурт декілька разів виступав на сцені сільського будинку культури. Відтак він узяв участь у районному та обласному конкурсах “Золоті ключі”, кожний раз займаючи перше місце. На жаль, на поїздку до Києва на республіканський етап цього конкурсу в керівництва обласного відділу культури Житомирщини “забракло” коштів, що, фактично, призупинило загальне визнання високої майстерності співочого колективу з етнографічної Волині в середовищі професійних знавців народної творчості.

Набутий досвід праці з різними гуртами в с. Дубрівці неодноразово ставав нам у пригоді під час наступних народознавчих досліджень. Щонайважливіше, відтоді ми назавжди позбулися “страху” як синдрому, що супроводжував нас на початкових етапах спілкування з декількома інформаторами, зокрема, через можливу втрату контролю за перебігом бесіди з ними. Навпаки, під час подальшої польової науково-пошукової роботи ми намагалися працювати передусім із групою носіїв етнічної культури, а не з однією людиною. Щоправда, це вдавалося далеко не завжди, особливо під час маршрутних експедиційних досліджень. І все ж у процесі такої праці саме і відкривалися нові її нюанси, викристалізовувалися критерії та правила, які полегшували не лише процес виявлення та фіксації автентичних етнографічних джерел, а й сприяли підвищенню продуктивності дослідницької роботи.

Найперше, з достеменністю можемо стверджувати, що з гуртом репрезентантів інформації найдоцільніше записувати зразки народної духовної культури – календарні й сімейні звичаї та обряди, учасниками яких, за традицією, є велика кількість людей, навіть уся сільська громада. Ці звичаї та обряди часто супроводжують різні зразки пісенного фольклору, виконавцями яких є також групи людей. Отож лише гурт осіб може найбільш повно й точно відтворити, наприклад, послідовність проведення весілля або описати звичай похорону Савки на Масляну, а також виконати пісні, які супроводжують ритуальні дії цих громадських за значенням подій. До речі, востаннє такий запис ми зробили 15 липня 2012 р. у с. Новосілки-Опарські Миколаївського району Львівської області. Точніше, виявивши гурт з чотирьох жінок, який був досить добре обізнаний із традиційною календарно-побутовою та сімейною обрядовістю, ми домовилися про нашу нову зустріч через тиждень, зокрема, для запису весільного ритуалу. Підготувавшись морально і психологічно, а також пригадавши за відведений час весільні звичаї, обряди та пісні, що їх супроводжували в минулому, жіночки відтворили це сімейне дійство досить оперативно та якісно. Крім того, вони заспівали низку улюблених колядок, щедрівок і веснянок.

Від колективного інформатора можна збирати відомості також про деякі види народних знань, сімейний і громадський побут, елементи духовної культури, що стосуються господарських занять чи навіть матеріальної культури. Щоправда, кожного разу це залежатиме від конкретних обставин польової роботи, дослідницької мети, науково-пошукових завдань народознавця та інших чинників. Скажімо, важко уявити собі працю етнографа з двома “знахарками” (“шептухами”) одночасно, не кажучи по більшу їх кількість. По-перше, тому, що навіть у великому сільському поселенні їх буває лише декілька осіб (щонайбільше дві-три), а, по-друге, з тієї при-

чини, що кожний народний лікар має свої секрети подолання недуги, й, очевидно, ніколи не погодиться оприлюднити їх у присутності “конкурента”.

З об’єктивних причин важко збирати відомості від двох-трьох інформаторів одночасно про конструкцію знарядь праці та транспорту, технологію виготовлення деталей різних приладів, механічні принципи їхньої дії тощо, позаяк у кожному такому випадку дослідник змушений ставити багато уточнювальних і додаткових запитань, а також часто замальовувати й фотографувати різні елементи, компоненти та загальний вигляд досліджуваної речі, описувати схеми її дії і т. ін. Загалом, через складність дослідження реалії матеріальної культури, знавці традиційних занять, домашніх ремесел і промислів, житла й одягу тощо частіше працюють вручну (за допомогою ручки й олівця) й досі – в епоху повсюдного побутування різних сучасних засобів аудіозапису. Пригадуємо, як під час постчорнобильських історико-етнографічних експедицій через брак часу були змушені записувати польовий матеріал про рибалство на диктофон (про сухопутний транспорт збирали відомості переважно традиційним способом – вручну), а, розшифровуючи ці аудіозаписи (після повернення з мандрівки), – неодноразово стикалися з дилемою: про яку ж, власне, снасть ідеться у розповіді інформатора. Особливо важко було на основі лише усного інтерв’ю увияти й відтворити конструкцію та зовнішній вигляд снасті. Виручили нас особисто відзняті за допомогою фотоапарата засоби традиційного рибалства, ще досить популярні серед мешканців Середнього Полісся у 90-х роках минулого століття. Принаймні тоді нашими зусиллями було виявлено, сфотографовано і засвідчено як діючі понад три десятки різних моделей рибалських снастей поліщуків. Згодом значна їх частина доповнила текст публікацій двох матеріалів, оприлюднених на шпальтах серійного історико-етнографічного збірника “Полісся України” [5; 6].

Під час дослідження господарських занять і різних ділянок матеріальної культури праця з двома-трьома інформаторами може бути важливим способом збору етнографічних відомостей лише в тому випадку, якщо це будуть фахівці однієї “спеціальності”: мисливці чи вівчарі, лісоруби чи будівельники, гончарі чи столяри тощо. Саме тоді можна сподіватися, що відповіді на поставлені запитання будуть повними та вичерпними, позаяк репрезентанти усної інформації доповнюватимуть один одного. Крім того, праця із двома-трьома народними професіоналами є доброю нагодою з’ясувати й уточнити суперечливі моменти, що стосуються конкретних об’єктів народної культури, виявити та зафіксувати маловідомі чи навіть невідомі народознавцям факти з історії їхньої конструкції, функціонального застосування, принципів дії тощо. Щоправда, таку кількість осіб однієї професії легко зустрічати лише в тому випадку, якщо вивчаєш традиційно-побутову культуру стаціонарним способом. Пригадуємо, як одного літнього дня 1972 р. (в неділю) у моєму рідному селі Грабівці Сколівського району Львівської області уродженець цього ж села Г. Дем’ян зібрав найстарших чоловіків і записував від них мікротопонімію всього поселення та його околиць. Під час проведення маршрутної чи кушової експедиції аналогічний спосіб збору етнолінгвістичних (етнографічних та інших видів) відомостей може бути зовсім безуспішним, позаяк вимагає значних затрат часу і фізичних зусиль на його підготовку (хоча б для того, щоби визначитись із конкретними інформаторами).

Натомість присутність із народним майстром чи майстринею (ковалем, боднарем, пічником, ткалею, кравцем та ін.) сторонніх осіб може лише зашкодити польовій науково-пошуковій роботі народознавця. Особливо неприйнятним є втручання випадкової людини в розмову, оскільки це може дратувати головного інформатора, і він спробує якомога швидше її завершити або різко сповільнить темпи інтерв’ю на задекларовану раніше тему. Стороння особа може також провокувати основного репрезентанта інформації на бесіду на інші теми, зокрема й на дискусійні чи болісні

для нього (політичні, релігійні, сімейні та ін.), що теж негативно впливає на якість і продуктивність польової дослідницької роботи етнографа.

Справді, як засвідчує наш досвід, інтерв'ю з більшою, ніж одна особа, кількістю представників етнічної культури є складним творчим процесом і вимагає від дослідника значно більших зусиль – морально-психологічних, етичних, науково-педагогічних та ін. Тому, як уже зазначалося раніше, важливим завданням кожного народознавця, особливо під час запису польових матеріалів про ті ділянки народної культури й повсякденного життя, з якими менш-більш обізнана значна кількість людей (про головні господарські заняття – землеробство і скотарство, календарно-побутові та сімейні звичаї й обряди тощо), є вдалий розподіл “ролей” між потенційними інформаторами: хто з них буде виконувати функцію “ведучого”, а хто мусить змиритися зі статусом “помічника” чи “доповнювача” народознавчих відомостей. Важливо визначити заздалегідь і порядок уточнення наявними “помічниками” оприлюдненої “ведучим” етнографічної інформації, її доповнення, розкриття окремих нюансів досліджуваного явища тощо. Бажано стисло нагадати головним репрезентантам етнічної культури правила поведінки інших осіб, наприклад, їхніх дітей чи внуків, які також могли серйозно впливати на перебіг та якість бесіди. Словом, не можна допускати, щоб розмова етнографа з декількома інформаторами перетворилася “на базар”. Бо негативні наслідки цього явища він відчує дуже швидко. По-перше, сама розмова буде малопродуктивною та непередметною (особливо тоді, коли репрезентанти етнічної культури починають сперечатися між собою стосовно того, за ким із них більше правди). По-друге, записану сучасними технічними засобами усну інформацію у формі дискусії і суперечки дуже важко розшифрувати після завершення експедиції, а відтак і вводити в науковий обіг – через її низьку якість.

До речі, для кожного народознавця важливе значення має ідентифікація інформаторів під час розшифрування аудіозаписів після повернення з польової науково-пошукової роботи. Для того, щоб їхні голоси можна було легко розпізнавати (не плутати), а в легендах, що супроводжують зафіксовані матеріали, безпомилково зазначалися їхні справжні оповідачі, доцільно завжди дотримуватись одного разу обраної схеми. Скажімо, незалежно від того, коли випитуєш в інформаторів основні відомості про них (прізвище, ім'я і по батькові, день, місяць і рік народження, освіту, місце народження та ін.), – на початку бесіди, у процесі самого інтерв'ю чи після завершення фіксації етнографічних (фольклорних, мистецтвознавчих) матеріалів, – доцільно записувати їх у тій послідовності, в якій автохтони досліджуваної місцевості вступали перший раз у розмову з дослідником. Тоді є гарантія того, що, незалежно від часу прослуховування аудіозаписів, завжди буде дотримане авторство учасників зафіксованого діалогу.

Праця з гуртом людей має також ту перевагу (порівняно з опитуванням одного інформатора), що є для дослідника цікавішою, жвавішою за характером, не завжди передбачуваною (інколи навіть інтригуючою), вимагає від нього більших затрат емоційних і душевних зусиль тощо. Натомість набуті відповідним способом джерела (польові матеріали) можуть окупитися сторицею. На основі власного досвіду також переконані, що народознавець (етнолог, фольклорист, мистецтвознавець) може почуватися справжнім дослідником лише тоді, коли пройшов випробування горнилом польової роботи з різними за походженням, складом, характером тощо колективними групами представників етнічної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Весілля у селі Дубрівці Баранівського району Житомирської області / [зап. М. Глушко] // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2012. – Вип. 47. – С. 268–343.

2. Глушко М. Купальські пісні Східної Волині з села Дубрівки Баранівського району Житомирської області / Михайло Глушко // Міфологія і фольклор. Загальноукраїнський науково-освітній журнал. – Львів, 2009. – № 1. – С. 75–84.

3. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: Навч. посібник / Михайло Глушко. – Львів, 2008. – 286 с.

4. Глушко М. По етнографічні джерела: нотатки окремих подорожніх спостережень та вражень / Михайло Глушко // Поле: збірник наукових праць з історії, теорії та методології польових досліджень: У 5 т. / [за наук. ред. М. Гримич; упоряд. О. Брайченко, М. Гримич, С. Жовтий]. – К., 2014. – Т. 1: Вступ до спеціальності. – С. 175–187.

5. Глушко М. Рибальські снасті та способи їх застосування / Михайло Глушко // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1999. – Вип. 2: Овруччина. 1995. – С. 19–32, іл.

6. Глушко М. Традиційне рибальство / Михайло Глушко // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 2003. – Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. – С. 17–36, іл.

7. Гнатюк В. Передне слово / Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1904. – Т. XV: Знадоби до галицько-руської демонології / [зібрав Володимир Гнатюк]. – С. [II–III].

8. Гнатюк В. Українська народня словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу) / Володимир Гнатюк. – Відень, 1916. – 48 с.

9. Дем'ян Г. Чарівний світ захоплень / Григорій Дем'ян // Комуністичне слово (Баранівка Житомирської обл.). – 1981. – 7 листопада.

10. З гір Карпатських. Українські народні пісні-балади / [упоряд., підгот. текстів, вст. стаття “Сучасне життя української народної балади в Карпатах”, прим. та словник С. В. Мишанича]. – Ужгород, 1981. – 462 с.

11. Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах / Михайло Зубрицький. – Львів, 2013. – Т. 1: Наукові праці. – 609 с.

12. Зубрицький М. Народній календар, народні звичаї і повірки, привязані до днів в тижні і до рокових св'ят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах) / Михайло Зубрицький // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. III. – С. 33–60.

13. Кравченко В. Г. Свадьба вь с. Курозванахь / В. Г. Кравченко // Труды Общества исследователей Вольни. – Житомир, 1902. – С. 118–150.

14. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського (Систематизація матеріалу, вступна стаття, пісенні паралелі Ф. Колесси) / [упоряд., вступ. ст., прим., перекл. з пол. С. Й. Грици]. – К., 1995. – 431 с.

15. Народні оповідання / [упоряд., прим. та вст. стаття “Біля джерел народної прози” С. В. Мишанича]. – К., 1983. – 503 с.

16. Поле: збірник наукових праць з історії, теорії та методології польових досліджень: У 5 т. / [за наук. ред. М. Гримич; упоряд. О. Брайченко, М. Гримич, С. Жовтий]. – К., 2014. – Т. 1: Вступ до спеціальності. – 319 с.

17. Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX – першої третини XX століття: історико-теоретичний дискурс [монографія] / Ганна Сокіл. – Львів, 2011. – 586 с.

18. Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в XIX в. / Іван Франко // Франко І. Вибрані статті про народну творчість / [упоряд. О. І. Дей]. – К., 1955. – С. 233–242.

19. Франко І. В справі збирання етнографічних матеріалів / І. Франко, В. Гнатюк // Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1901. – Ч. 8 (вересень–грудень). – С. 16–17.

Collective Informant: Benefits and Shortcomings of the Interview with Ethnographer

Mykhailo HLUSHKO

The articles researchers the specifics of cooperation between the Ukrainian folklore specialists and ethnographers with traditional culture carriers depending on their number; finds out reasons and peculiarities of questioning only one informer in XIX – early XX centuries; tracks the history of folklore and ethnographic materials from two-three or more representatives of ethnic information. It also dwells upon author's personal experience with various groups of informers during stationary and expeditionary field researches, advantages and disadvantages of simultaneous interviews with several old residents, depending on the area of folk culture under research. Recommendation on effective cooperation with carriers of ethnocultural information in modern conditions are given.

Key words: folklore studies, ethnography, field research, information representatives (individual and collective), traditional culture and everyday life.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2016

Прийнята до друку 22.11.2016